

ФІНАНСИ ТА ІНВЕСТИЦІЙНО – БУДІВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 657.62:633

КОРПОРАТИВНІ СКАНДАЛИ ЯК НАСЛІДОК НИЗЬКОЇ ЯКОСТІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ТА ПЕРЕДУМОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ АУДИТУ

DOI 10.30838/ P.ES.2224.261218.66.330

Кочин Т. М.*Житомирський державний технологічний університет*

В статті досліджено праці, які стосуються аудиту як інструменту забезпечення якості фінансової звітності, які піднімалися вітчизняними вченими. В процесі дослідження було здійснено аналітичний огляд розкритих корпоративних скандалів, пов'язаних з фальсифікацією звітності, що дозволило констатувати проблеми у здійсненні якісного внутрішнього та зовнішнього контролю. Одним з найбільш показових є справа корпорації Enron, яка широко висвітлена в науковій та навчальній літературі. Встановлено, що другим за величиною скандалом, пов'язаним з неякісною системою бухгалтерського обліку та контролю в США стало банкрутство телекомунікаційної корпорації WorldCom. Наведено узагальнену схему фальсифікації фінансового стану Parmalat. Наведено узагальнену характеристику найбільших корпоративних скандалів, які пов'язані з фальсифікацією звітності внаслідок неякісності системи бухгалтерського обліку та контролю. Встановлено, що можливості реалізації відповідних намірів щодо фальсифікації визначається ступенем якості системи бухгалтерського обліку, які збільшуються пропорційно зменшенню уваги щодо якості обліку та контролю.

Ключові слова: корпорація; корпоративний скандал; якість фінансової звітності; облікова інформація; аудит; трансформація фінансової звітності

UDC 657.62:633

CORPORATE SCANDALS AS A RESULT OF THE LOW QUALITY OF FINANCIAL STATEMENTS AND THE PREDPRISES OF TRANSFORMATION OF AUDIT

DOI 10.30838/ P.ES.2224.261218.66.330

Kochin T.*Zhytomyr State Technological University*

The article deals with the works related to audit as an instrument for ensuring the quality of financial reporting, raised by domestic scholars. In the course of the research, an analytical review of the disclosed corporate scandals related to falsification of reporting was carried out, which made it possible to identify problems in the implementation of

qualitative internal and external control. One of the most significant is Enron's business, which is widely covered in scientific and educational literature. It was found that the second largest scandal related to poor-quality accounting and control system in the United States was the bankruptcy of the WorldCom telecommunications corporation. The generalized scheme of falsification of Parmalat financial condition is given. The generalized characteristic of the largest corporate scandals that are related to the falsification of reporting due to poor quality of the accounting and control system is given. It was established that the possibility of implementing the appropriate intentions regarding falsification is determined by the quality of the accounting system, which increases in proportion to the reduction of attention to the quality of accounting and control.

Keywords: corporation; corporate scandal; quality of financial reporting; accounting information; audit; transformation of financial reporting

Постановка проблеми. Об'єктивність потреби у забезпеченні якості облікової інформації визначається не тільки тим, що вона є основою прийняття обґрунтованих управлінських рішень, а й підтверджується емпірично. За останні десятиліття світова економіка зазнала численних збитків, причиною яких є превалювання вимог до детальності та оперативності інформації бухгалтерського обліку та звітності над контролем за її якістю для внутрішніх та, в більшій мірі, для зовнішніх стейкхолдерів. Дослідження гучних бухгалтерських скандалів ілюструє, що неналежна увага до забезпечення якості та контролю за якістю облікової інформації та інформації наведеної у звітності має великий спектр наслідків як економічного, так і соціального характеру, що містять загрозу не тільки для функціонування та безпеки конкретних суб'єктів господарювання, які зазнали фальсифікації чи маніпулювання, а й визначають фінансову стійкість та стабільних цілих галузей та економіки вцілому. Інтерес та усвідомлення необхідності забезпечення якості бухгалтерської інформації суттєво активізувались після ряду скандалів, які відбулися з низкою компаній (Enron, WorldCom, HealthSouth, Freddie Mac, Xerox, Global Crossing, НІН, Adelphia Communications, Applix Incorporated, Merck, Waste Management, Kmartm Peregrine Systems, Bristol Myers, Comroad, Elan, Elektrim, Big Bank Gdański, Softbank, Mostostal Export, Rafako [22]), що викликала широкий резонанс і стали поштовхом до розробки заходів, покликаних підвищити якість інформації, посилити відповідальність менеджменту за її забезпечення, а також відповідальність аудиторських компаній.

Аналіз останніх досліджень. Питання розвитку аудиту як інструменту забезпечення якості фінансової звітності піднімалися вітчизняними вченими в докторських дисертаціях Г.М. Давидов «Формування теоретичних основ аудиту» [16] (формування теоретичних основ аудиту і визначення виходячи з цього напрямів його подальшого розвитку); Н.С. Шалімова «Аудит в системі соціально-економічних відносин України» [34] (подальший розвиток теоретичних та методичних засад аудиту, обґрунтування напрямків його функціонування та механізму регулювання в системі соціально-економічних відносин України, які відповідали б пріоритетам формування соціально-орієнтованої ринкової економіки); В.П. Бондар «Організація і технологія аудиторської діяльності: стратегія якості та відповідальності» [11] (розробка стратегії підвищення якості та відповідальності суб'єктів аудиторської діяльності в Україні та обґрунтуванні інструментарію реалізації цієї стратегії, формуванні теоретичних, методологічних і практичних положень аудиторської діяльності в сучасних економічних умовах); О.Ю. Редько «Методологія та організація професійного аудиту в Україні. Стан та перспективи розвитку» [28] (Проведено системне дослідження двох складових професійної аудиторської діяльності - методології як сукупності методичних прийомів і процедур досягнення мети аудиторських послуг, а також організації як певної системи створення, координації та розвитку професійної аудиторської діяльності у суспільстві); О.А. Петрик «Стан та перспективи розвитку аудиту в Україні: методологічні та організаційні аспекти» [25] (вдосконаленню теоретико-методологічних та організаційних засад аудиту на основі МСА та визначенню пріоритетних напрямів його розвитку в Україні. Уточнено сутність аудиту, обґрунтовано його організаційні форми та класифікацію.); Н.І. Дорош «Методологічні та організаційні аспекти аудиту» [18] (обґрунтуванні цілісної концептуально-теоретичної бази аудиту за умов реформування облікової системи з використанням принципів міжнародних стандартів аудиту та розробленні системи методичних рекомендацій та інструментарію аудиту, спрямованих на реалізацію завдань управління аудиторським процесом); Рудницький В.С., «Аудит у системі контроль: методологічні та організаційні аспекти (на прикладі підприємств споживчої кооперації України)» [29]; Сурніна К.С., «Аналітичні процедури в аудиті:

методологія та практика» [33] (Розглянуто теоретичні основи формування і використання аналітичних процедур в аудиті. Досліджено аналітичні процедури на стадії планування аудиту. Проаналізовано взаємозв'язок між даними, які будуть застосовуватися під час аудиту, та їх вплив на подальші події. Розроблено методологію оцінювання ризику суттєвого викривлення звітності. Подано концепцію облікової політики і стратегію формування фінансової звітності підприємства та впливу аналітичних процедур на прийняття управлінських рішень з керування підприємством і досягнення конкурентоспроможності підприємства); Проскуріна Н.М. «Розвиток процедур аудиту: теорія та методологія» [27] (розробка теоретичних, методологічних засад і практичних положень щодо вибору та застосування процедур аудиту для виказування неупередженої професійної думки аудиторів щодо тверджень фінансової звітності й елімінування інформаційного ризику її користувачів). Не зменшуючи важливості наукових здобутків зазначених вище науковців, потребують подальшого дослідження питання які стосуються корпоративних скандалів які виникли внаслідок низької якості фінансової звітності та передумов трансформації аудиту.

Виклад основного матеріалу. Найбільш відомими скандалами та крахами підприємств, причинами яких є фальсифікація фінансової звітності, є банкрутства компаній WorldCom та Enron, причому припинення діяльності останньої, крім глобальних економічних наслідків, супроводжувалося значними соціальними наслідками через втрату працівниками своїх пенсійних заощаджень.

Аналітичний огляд розкритих корпоративних скандалів, пов'язаних з фальсифікацією звітності також дозволяє констатувати проблеми у здійсненні якісного внутрішнього та зовнішнього контролю, оскільки, в багатьох випадках, введення в оману інвесторів, акціонерів та інших заінтересованих осіб, відбувалося за участі зовнішніх аудиторів та через неналежну якість внутрішнього контролю.

Справа корпорації Enron є найбільш показовою, має широке висвітлення в науковій та навчальній літературі, за результатами подій знято документальний та художній фільми. Менеджментом корпорації було використано декілька схем фальсифікації звітності, зокрема, в двох напрямках:

– операції з реалізацією електроенергії дочірнім компаніям, внаслідок чого були завищені показники собівартості та вартості реалізації продукції. Відображення вартості реалізованої продукції, яка за договором передбачалася в наступному за звітним періодом, у складі поточних доходів без відображення витрат на її придбання дозволяла наводити дані про значні обсяги прибутків. Таким чином, корпорація приховувала збитки, які постійно зростали та відображала неіснуючі прибутки, що було можливим в умовах постійного нарощування обсягів продаж. В той же час, для податкових органів надавалась звітність зі збитками, що дозволяло ухилятися від сплати податків;

– створення значної кількості компаній в офшорних зонах. Зокрема, тільки за однією юридичною адресою (Джорджтаун, а/я 1350 на кайманових островах) було зареєстровано 692 дочірні компанії [32], метою створення яких була передача їм боргових зобов'язань, які не відображались на балансі компанії, оскільки звітність не підлягала консолідації.

Окрему роль у справі Enron відведена діяльності аудиторської фірми Arthur Andersen & Co. В 2000 р., який передував банкрутству компанії, корпорацією Enron були оплачені консультативні аудиторські послуги на суму більше 27 млн. дол., та вартість послуг з аудиту склала 25 млн.дол. [5] Зокрема, аудиторами Arthur Andersen & Co здійснювалось підтвердження недостовірної фінансової звітності корпорації, відбувалася участь аудиторів компанії у розробці схем фальсифікації, виконання функцій внутрішнього аудита та знищення документації. Таким чином, аудиторами Arthur Andersen & Co було допущено конфлікт інтересів та порушено ряд загальних принципів аудиту, таких як незалежність, об'єктивність, чесність та професійна поведінка. Участь Arthur Andersen & Co у фальсифікації фінансової звітності Enron та ряду інших компаній засвідчує наявність злочинних намірів, підірвала довіру суспільства до інституту аудиту та призвела до ряду змін у регулюванні аудиторської діяльності.

Другим за величиною скандалом, пов'язаним з неякісною системою бухгалтерського обліку та контролю в США стало банкрутство телекомунікаційної корпорації WorldCom, який виник в 2002 р. На відміну складних фінансових схем, використаних Enron, топ менеджментом WorldCom було здійснено відверту фальсифікацію

фінансової звітності, внаслідок якої керівництво корпорації визнало порушення відображення в обліку та звітності витрат на загальну суму 3,8 млрд. (в 2001 р. – 3,055 млрд. дол., в 2002 – 797 млн.) дол. та завищення вартості активів на 11 млрд. дол. Менеджментом корпорації було допущено капіталізацію поточних витрат, поточні витрати на невикористані потужності каналів зв'язку та послуги сторонніх організацій відображались у складі капітальних витрат.

Значення якості системи бухгалтерського обліку підтверджується тим, що, самі по собі, виявлені фінансові проблеми корпорації не були достатньо глобальними та такими, які призвели б до банкрутства, однак оприлюднені факти навмисної фальсифікації обтяжили ситуацію. Так, економістом Едвардом Хаджингсом було зазначено, що «в нормальній економічній ситуації WorldCom зміг би знайти способи фінансування боргу без необхідності оголосити себе банкрутом, але на фоні викриття бухгалтерських це був єдиний спосіб для менеджменту захиститись від судових позовів кредиторів та у відносно спокійній обстановці намагались переусвідомити стратегію та шляхи повернення до прибутковості» [10]. На момент виявлення «бухгалтерської помилки» розміром 3,8 млрд. дол. борги корпорації склали 32 млрд. дол.

Серед мотивів фальсифікації звітності WorldCom називають амбіційність та жадібність менеджменту корпорації, ринкову ситуацію, що склалася та виявлення махінацій з бухгалтерськими даними. А.О. Босак, Л.І. Чернобай зазначають, що намагання завищити ціну власних акцій та пов'язані з цим «бухгалтерські помилки» не є причиною краху корпорації, а скоріше наслідками, причину вони вбачають у ринкових проблемах [12]. Натомість, вважаємо, що ринкові проблеми, які виникли на момент виявлення фальсифікації бухгалтерського обліку та звітності WorldCom, пов'язані з падінням попиту на телекомунікаційні послуги, зниження їх вартості та обсягами продажу прискорили факт порушення стандартів фінансової звітності та використання неякісної системи бухгалтерського обліку.

Не зважаючи на те, що схеми фальсифікації звітності Enron та WorldCom відрізняються, спільним для них є участь у цих схемах аудиторів Arthur Andersen & Co [20], що в подальшому призвело до зникнення вищезазначеної аудиторської компанії. До роботи аудиторів Arthur Andersen & Co виникає багато питань, оскільки залишилися

непомітними досить грубі махінації з бухгалтерськими даними. В своє виправдання Arthur Andersen & Co в перші години скандалу заявило, що аудиторська робота виконувалася на високому професійному рівні та звинуватила керівництво WorldCom у приховуванні важливої інформації [24]. Разом з тим, вказаною аудиторською компанією було надано позитивний висновок, що дозволило маніпулювати процесом прийняття рішень стейкхолдерами. Заслуговує на увагу й той факт, що на витрати на отримання аудиторського висновку склали 4,4 млн.дол., в той час на супутні аудиторські послуги – 12 млн.дол. [2]. Таким чином, спостерігається низька якість зовнішнього контролю, порушення принципу незалежності аудитора та етичних норм, професіоналізму.

Корпорація змінила аудитора на KPMG, однак в 2004 р. було опубліковано доповідь, в якій KPMG було звинувачено в розробці схеми, яка дозволила MCI (нова назва WorldCom) вивести з оподаткування 20 млрд.дол.[8]. Схема полягала у тому, що WorldCom визнавала бізнес-стратегії, що розроблялась її керівництвом, нематеріальними активами, які передавались своїм підрозділам, які, в свою чергу, сплачували ліцензійні збори. Ліцензійні збори відображались у складі витрат, що за 4 роки дозволило вивести з оподаткування 20 млрд.дол. KPMG наполягли на легальності схеми, а MCI відмовилась подавати позов за «некоректну податкову консультацію».

Банкрутство WorldCom та визнання фальсифікації звітності привернуло увагу до якості фінансової звітності і викликало хвилю перевірок. Так, через декілька днів відбувся скандал з компанією Херох, менеджмент якої визнав факт завищення доходів протягом 1997-2001 рр. шляхом передчасного визнання доходів, доходи від лізингу обладнання відображались у складі доходів від продажу, що збільшило доходи від продажу на 6,4 млрд. дол. [9, 21], а пред'явлені звинувачення менеджмент Херох спочатку не погоджувався, пояснюючи це розбіжностями в трактуванні правил ведення бухгалтерського обліку, разом з тим, компанією було сплачено штраф у розмірі 10 млн.дол та представлено перераховані дані звітності за період виявлених порушень у веденні бухгалтерського обліку.

Маніпуляції з доходами здійснювала компанія з виробництва програмного забезпечення Applix Incorporated, яка порушувала принцип нарахування та відповідності доходів і витрат та занижувала витрати для

покращення показників фінансової звітності. Дохід від довгострокових проектів, таких як, наприклад, капітальне будівництво, в силу наявності варіантів його визнання також є об'єктом маніпулювання та введення в оману користувачів фінансової звітності: «Визнання виручки за довгостроковими контрактами можливе або після закінчення контракту, або з використанням методу поетапного визнання виручки. При поетапному визнанні виручки треба визначати відсоток завершеного обсягу робіт, що потребує експертних оцінок. Завищуючи відсоток виконаних робіт, компанії тим самим завищують і виручку поточного звітного періоду. Прикладом використання такої схеми шахрайства можуть бути дії компанії 3Net System Incorporated. Як було встановлено Комісією з цінних паперів і бірж США, ця компанія істотно завищувала виручку за рахунок спотворення відсотка завершеності проекту щодо створення програмного забезпечення» [14].

В Європі найбільш гучний скандал відбувся в 2003 р., коли італійська компанія Parmalat зробила заяву про захист від кредиторів. Намагаючись приховати зниження прибутку та нездатність обслуговувати борг в розмірі 7 млрд.євро., керівництво компанії вдалося до сумнівних фінансових операцій та фальсифікації фінансової звітності, зокрема:

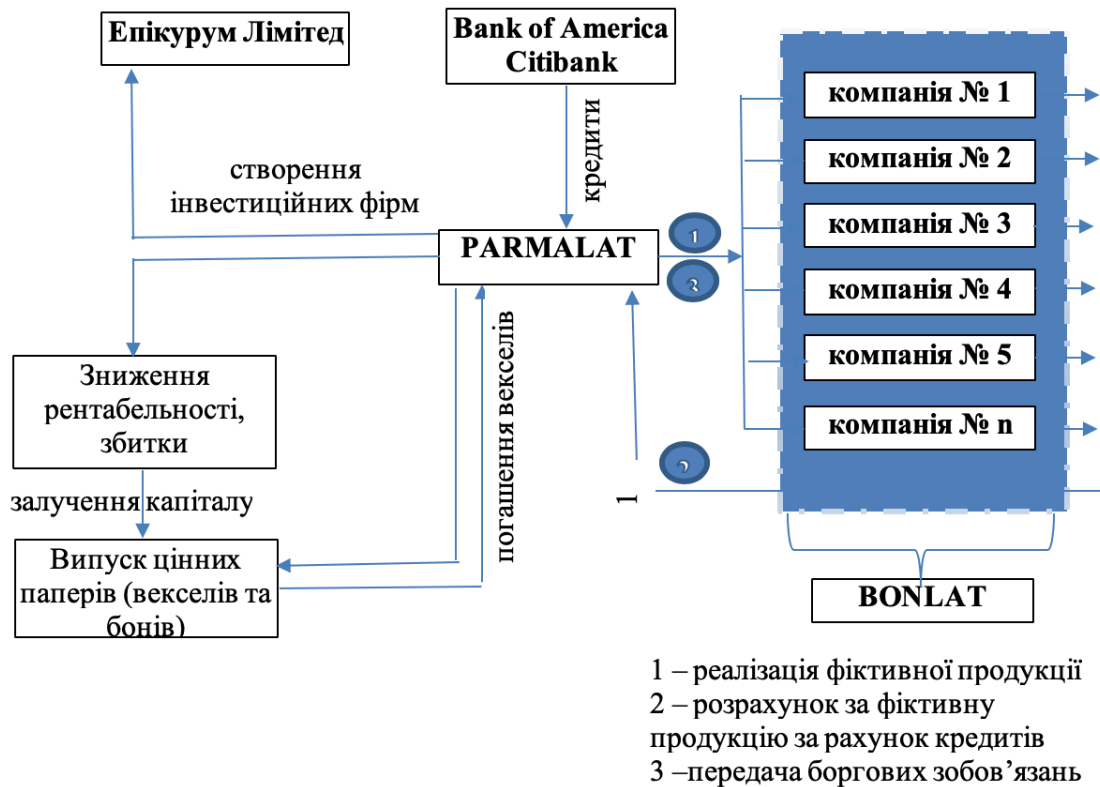
– фальсифікація наявності грошових коштів та підробка документів (поштовхом для початку розслідувань стало виявлення працівниками Bank of America факту підробки документів, які засвідчували наявність на рахунках фонду Bonlat Financing, що належав Parmalat 4,2 млрд.євро [19]);

– фіктивна реалізація неіснуючих товарів офшорним компаніям, які не здійснювали реальну комерційну діяльність [23], зокрема, порошкового молока;

– створення 200 дочірніх підприємств для фальсифікації – виводу активів, виключення з консолідації з відображенням прибутку тощо, що дозволяло оприлюднювати стабільну фінансову звітність, в той час, як фактичні чисті зобов'язання у вісім раз перевищували задекларовані. За допомогою мережі офшорних фірм стало можливим приховати виведення близько 10 млрд.євро (1 % ВВП Італії), прибуток корпорації, за даними слідчих, завищено в п'ять разів [19]).

В загальному вигляді факти фальсифікації Parmalat відображено на рис. 1.

*Рис. 1. Узагальнена схема фальсифікації фінансового стану Parmalat
 Джерело: власна розробка*

Ще одним напрямком фальсифікації Parmalat були операції з цінними паперами. Мошенський С.З. наводить приклад використання фіктивних векселів у краху компанії [23]. Як видно на рис.1 виникнення збитків та зниження рентабельності викликало необхідність в залученні капіталу, що було здійснено за рахунок випуску цінних паперів (векселів та бонів). Через нестачу коштів для погашення виданих векселів видавались нові фіктивні векселя. Для приховування заборгованості та збитків були створені офшорні компанії, яким реалізовувалась неіснуюча продукція. Розрахунок за фіктивну продукцію відбувався за рахунок позик, які надавались самим Parmalat, які, в свою чергу, компанія отримувала в кредит в банках. Parmalat передавав боргові зобов'язання по рахункам позабалансовим підрозділам, що дозволяло виключити їх з бухгалтерського обліку та відображати позики як активи чи інвестиції. З цією метою створювались інвестиційні фірми, пізніше офшорні компанії були об'єднані в Bonlat. Якому були передані неіснуючі кредити, а також векселя, які були записані як майно третіх осіб, що дозволяло зменшити

заборгованість. Під час слідства було встановлено, що векселя та бони Parmalat були фіктивними.

Банкрутство Parmalat, внаслідок вагомого значення компанії в економіці Італії, мало значні економічні та соціальні наслідки, в також викликали обговорення участі у формуванні та реалізації схем фальсифікації банків та аудиторських фірм, звинувачення були висунуті аудиторській компанії Grant Thornton та Deloitte Touche Tohmatsu, які протягом тривалого часу не виявляли порушень у відображенні діяльності компанії у фінансовій звітності. В 2004 р. Parmalat звернулась до суду з позовом на суму 10 млн. дол. до Grant Thornton та Deloitte Touche Tohmatsu, як компенсацію за їх непрофесійність [3], нездатність виявити помилки, а також представників аудиторських фірм було звинувачено у безпосередній участі у фальсифікації, що, знову ж таки, привертає увагу до якості зовнішнього контролю та його участі в оцінці якості системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю.

Ряд махінацій з фінансовою звітністю здійснювала індійська ІТ-компанія Satyam Computer Services Limited, скандал навколо якої виник в 2009 р [4]. В ході розслідування виявилось, що компанія систематично фальсифікувала дані фінансової звітності та вводила в оману стейкхолдерів з метою підвищення інвестиційної привабливості шляхом завищення наявності грошових коштів на суму 100 млн.дол, відображення 77 млн.дол. фіктивних доходів від відсотків, завищення сум дебіторської заборгованості та заниження сум зобов'язань. Виявлені махінації призвели до втрати 450 млн.дол. інвесторами, застосування штрафних санкцій до компанії в розмірі 10 млн.дол. та привернули увагу до роботи PricewaterhouseCoopers, яка здійснювала аудит звітності.

Гучний скандал, пов'язаний з фальсифікацією фінансової інформації, вуалюванням фінансової звітності, приховуванням збитків виник навколо японського виробника фотоапаратів та медтехніки Olympus в 2011 р. Внаслідок фінансових махінацій, які тривали протягом 20-ти років було приховано збитків на суму 1,7 млрд. доларів. Керівництвом компанії в листопаді 2011 р. було визнано факт фальсифікації, який став результатом змови колишніх голови ради директорів та трьох менеджерів компанії, яким було висунуто офіційні звинувачення та заарештовано. Поштовхом до виникнення скандалу стало звільнення директора компанії Майкла Вудфорда, який виказав підозру щодо якості системи бухгалтерського обліку компанії, зокрема,

він звернув увагу на необґрунтовані виплати контрагентам. В результаті укладання угоди загальною сумою 2,2 млрд. дол., було сплачено послуги посередників в процесі поглинання фірми Gyugus, британського виробника медичного обладнання, на суму 687 млн. дол.

Звинувачення щодо фальсифікації звітності Olympus знайшли продовження, британською Службою по боротьбі з фінансовими махінаціями в особливо крупних розмірах (Serious Fraud Office – SFO) було висунуто й до її дочірньої компанії Gyugus. Поряд з підозрою щодо прозорості процесу її придбання за завищеними цінами та з невиправдано високими виплатами фінансовим радникам (посередникам), слідчими було висловлено думку, що фінансова звітність та аудиторські звіти компанії за 2009-10 рр. містять «інформацію, яка вводить в оману та неправдива інформація» [13].

Незалежною комісією, яка здійснювала розслідування махінацій з фінансовою звітністю Olympus було викрито схеми за якою компанія планувала приховати суттєві збитки, які у 1990 р. становили майже 100 млрд ієн (737 млн. дол. за курсом 1990 р.), в яких окрім самої компанії було задіяно 17 фондів, створених самою компанією та яким було реалізовано збиткові активи. Потім Olympus шляхом придбання суб'єктів господарювання, які належали фондам за завищеною вартістю або зі значними виплатами посередникам, створювала гудвіл, який в подальшому амортизувався або списувався.

Задіяна компанією Olympus схема фальсифікації отримала назву «тобасі» [15], яка широко застосовувалась в практиці японських підприємств в 1990 роках та стала причиною краху Yamaichi Securities, компанії зі сторічною історією, яка за допомогою цієї схеми приховувала збитки на суму понад 200 млрд. ієн (\$2,5 млрд.). «Тобасі», в перекладі з японської, означає «відлітати», «змусити відлітати», «прибрати геть з очей», ця схема дозволяє показувати фінансову звітність головної компанії більш привабливою за рахунок передачі витрат, збиткових активів та паперів фіктивним або суб'єктам, які створені спеціально з цією метою.

Слід зазначити, що як і в попередніх скандалах, окрему роль у даній схемі відіграють аудитори, оскільки, надмірна вартість гудвілу привернула увагу KPMG Azsa, яка на той час здійснювала аудит Olympus, яка вимагала списання гудвілу, було залучено сторонніх експертів, які не знайшли порушень у діяльності компанії, і KPMG Azsa було підписано

річний звіт. В подальшому аудиторів KPMG Azsa було замінено на E&Y ShinNihon, аудитори якої не звернули увагу на значні виплати посереднику при угоді з Gyugus.

Фальсифікація звітності та самі махінації є наслідком нерациональної структури управління, оскільки важливі фінансові рішення приймалися вузьким колом осіб, недієвої системи внутрішнього контролю, а також діями аудиторів. Скандал з фальсифікацією звітності Olympus суттєво підірвав ділову репутацію компанії, призвів до падіння вартості її акцій та суттєвих збитків. За результатами розслідування менеджери, задіяні у махінаціях отримали умовні строки позбавлення волі (в розмірі 3 та 1,5 року) та сплатили штрафні санкції, менеджер індійського філіалу Olympus на фоні скандалу вчинив самогубство, компанією сплачено 7 млн. дол. штрафу. Виявлені фальсифікації мали широкий суспільний резонанс та привернули увагу до дій менеджерів та участі аудиторських компаній у забезпеченні якості даних фінансової звітності.

Ще один корпоративний скандал виник у Японії в 2015 р. та пов'язаний з фальсифікацією даних звітності, де Комісією з нагляду за цінними паперами та біржами було рекомендовано застосувати штраф у розмірі 7,37 млрд. ієн, близько 60 млн. доларів, до компанії Toshiba. Дані розслідування містять інформацію про завищення показників чистого прибутку протягом 7 років, внаслідок чого були збільшені фінансові показники на \$1,3 млрд. [31] Об'єктом фальсифікації були витрати (зобов'язання) по окремим інфраструктурним проектам та обсяги виконаних робіт з атомної та гідроенергетикою. Виявлені махінації вплинули як на фінансовий бік діяльності компанії (втрата 6 млрд. дол. капіталізації, розпродаж активів, штрафні санкції, судові позови), суттєво відзначились на діловій репутації, призвели до змін керівного складу та конфлікту з аудиторською компанією. Разом з тим, в 2017 р. Комісія з нагляду за цінними паперами та біржами знову висунула компанії обвинувачення у завищенні прибутку на 40 млрд. ієн (339 млн. дол.) [6]. Даний факт може свідчити про те, що систематична фальсифікація звітності є частиною корпоративної культури компанії.

Найбільші корпоративні скандали, пов'язані з фальсифікацією звітності внаслідок неякісності системи бухгалтерського обліку та контролю, їх характеристику та наслідки узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1. – Характеристика корпоративних скандалів, викликаних неякісними системами обліку та контролю

Рік	Компанія	Характеристика фальсифікацій	Наслідки
2001	Enron	Приховування збитків компанії шляхом передачі боргових зобов'язань дочірнім компаніям, звітність яких не підлягала консолідації, маніпуляції з собівартістю продукції та відображенням доходів і витрат (завищення доходів, відображення неіснуючих прибутків), відображення збитків для податкових органів та ухилення від сплати податків	Втрата робочих місць, пенсійних заощаджень, самогубства, втрата більш 60 млрд. дол. ринкової капіталізації, банкрутство, прийняття закону Сарбейнса-Окслі
2002	WorldCom	Завищення прибутку шляхом капіталізації поточних витрат	Банкрутство компанії, штраф 750 млн. дол., позбавлення волі керівництва компанії
2002	Xerox	Завищення доходів шляхом відображення доходів від операцій лізингу обладнання у складі доходів поточного періоду	Компанія сплатила штраф у розмірі 10 млн.дол. та зазнала репутаційних ризиків, втрата капіталізації
2003	Parmalat	Фальсифікація звітності шляхом відображення фіктивної реалізації, фальсифікації наявності грошових коштів, створення офшорних компаній для виведення активів та завищення прибутку	Загальні збитки інвенторів склали 20 млрд.євро, з яких 14,3 млрд.євро неповернуті, вироки щодо позбавлення волі менеджменту, функціонування компанії продовжене шляхом ряду заходів на державному рівні
2009	Satyam Computer Services Ltd	Завищення прибутку, зниження сум зобов'язань, відображення неіснуючого доходу за відсотками, завищення грошових коштів	Звільнення керівництва, розпуск ради директорів, штраф 10 млн.дол.
2011	Olympus	Приховування збитків з використанням практики «тобасі», очищення балансу від «хворих» статей шляхом передачі витрат та збиткових активів іншим суб'єктам	понесені збитки в розмірі 1,7 млрд. дол., штрафні санкції в розмірі 191,82 млн. ієн (2,4 млн.)дол.
2014	Tesco	Маніпуляція з показниками виручки з метою завищення прибутку	Виплата 12 млн.дол. штрафних санкцій, розпродаж активів
2015	Toshiba	Завищення прибутку шляхом заниження витрат (зобов'язань) за інфраструктурними проектами недостовірного відображення обсягів виконаних робіт	Втрата капіталізації, ділової репутації, зміна керівництва, розпродаж активів, штраф 7,4 млрд.ієн

Джерело: авторська розробка

Огляд розкритих схем пов'язаних з фальсифікацією звітності дозволяє стверджувати, що суб'єктами махінацій у всіх випадках виступає керівництво компаній, як правило, топ-менеджмент, у банкрутстві корпорації Enron звинувачено голову правління,

генерального виконавчого директора, фінансового директора [26], з результатами розслідування засновник WorldCom Бернард Ебберс отримав 25 років ув'язнення, фінансовий директор 5 років, фінансовий контролер та аналітик по року, аналітика позбавлено права працювати з цінними паперами та оштрафовано на 15 млн.дол. [1]. В скандалі японського гіганта Toshiba визнали винними трьох менеджерів, крім того в ході розслідування виявилось, що примус працівників фальсифікувати звітні дані був складовою системи управління компанією [30]. У тиску на підлеглих також було звинувачено топ-менеджмент ритейлера Tesco, які вимагали порушення принципів та правил ведення бухгалтерського обліку для завищення прибутку та збільшення вартості акцій [17].

Висновки. Таким чином, вивчення найбільших корпоративних скандалів, пов'язаних з фальсифікацією фінансової звітності дозволяє виробити загальну схему в основі якої лежать злочинні наміри менеджменту та власників суб'єктів господарювання, які викликані різними мотивами: бажання швидкого збагачення, приховування тимчасових проблем або збитків, які виникли внаслідок помилок управління, збільшення ринкової вартості, підвищення інвестиційної привабливості, створення та підтримка іміджу тощо. Можливості реалізації відповідних намірів щодо фальсифікації визначається ступенем якості системи бухгалтерського обліку, які збільшуються пропорційно зменшенню уваги щодо якості обліку та контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. \$180 млрд. убытков или как за 1 день лопнул WorldCom URL: https://pikabu.ru/story/180_mlr_d_ubytkov_ili_kak_za_1_den_lopnul_worldcom_4048987
2. How does joint provision of audit and non-audit services affect audit quality and independence? A review. URL: <https://www.icaew.com/en/products/audit-and-assurance-publications/~/media/481bd2be6ac7414cb4248996d259f8f5.ashx>
3. Parmalat sues former auditors for \$10bn. URL: <https://www.independent.co.uk/news/business/news/parmalat-sues-former-auditors-for-10bn-557185.html>
4. Satyam виплатит США \$10 млн для урегулювання дела о мошенничестве. URL: http://rapsinews.ru/international_news/20110406/252185273.html
5. The audit process. URL: https://books.google.com.ua/books?id=NwPRL6QVr9EC&pg=PA3&lpg=PA3&dq=Gray,+Manson+2007+Arthur+Andersen&source=bl&ots=G9dlLEtahr&sig=Jli8GMYhLoJ_Pd541OKW7HU7tJQ&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwjvkZKEg6jfAhUOmIsKHb8YBTYQ6AEwB3oECAcQAQ#v=onepage&q=Gray%2C%20Manson%202007%20Arthur%20Andersen&f=false

6. Toshiba подозревается в завышении прибыли. URL: <https://comments.ua/ht/570888-toshiba-podozrevaetsya-zavishenii.html>
7. Toshiba предъявлений найбільший позов з приводу фальсифікацій у звітності. URL: <http://kibernewss.blogspot.com/2016/10/toshiba.html>
8. WorldCom уходил от налогов по схеме KPMG. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/444459>
9. Хероx получил доходы раньше времени URL: <https://www.kommersant.ru/doc/330115>
10. Банкротство WorldCom. URL: <https://www.svoboda.org/a/24194175.html>
11. Бондар В.П. Організація і технологія аудиторської діяльності: стратегія якості та відповідальності: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.09 / В.П. Бондар; ;Державнаакадемія статистики, обліку та аудиту держкомстатуУкраїни. – К., 2009. – 36 с.
12. Босак А.О., Чернобай А.І. Проблеми організаційного розвитку корпорацій в умовах трансформації економіки. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/38726/1/5_20-26.pdf
13. Британские власти обвинили “Олимпус” в фальсификации финансовых отчетов. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/671764>
14. Брюханов М. Искажения в финансовой отчетности: как выявить мошенничество // «Финансовый директор» №6/2006. URL: <https://fd.ru/articles/19829-iskajeniya-v-finansovoy-otchetnosti-kak-vyuavit-moshennichestvo>
15. Громкий скандал обрушил стоимость акций Olympus на 70% и может отпугнуть инвесторов от японских активов в целом. URL: <http://investfunds.ua/news/gromkij-skandal-obrushil-stoimost-akcij-olympus-na-70-i-mozhet-otpugnut-investorov-ot-yaponskih-aktivov-v-celom-jekonomicheskie-izvestiya-88273/>
16. Давидов Г.М. Формування теоретичних основ аудиту: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук:08.06.04. – Бухгалтерський облік, аналіз та аудит / Г.М. Давидов. – Київ. – 2006. – 36 с.
17. Двоє екс-керівників Tesco постали перед судом. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/10/8/641412/>
18. Дорош Н.І. Методологічні та організаційні аспекти аудиту: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.06.04 / Н.І. Дорош; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки". – К., 2004. – 38 с.
19. История взлета и падения компании Parmalat. URL: <https://landlord.ua/news/istoriya-vzleta-i-padenia-kompanii-parmalat/>
20. Крах американских гигантов ENRON и WorldCom, аудиторской фирмы Andersen. Уроки для Украины. URL: <http://bankukr.narod.ru/apb73.html>
21. Крупнейшие корпоративные скандалы в США. URL: <https://korrespondent.net/business/50209-krupnejshie-korporativnye-skandaly-v-ssha>
22. Мізякіна Н.О. Ризики фальсифікації фінансової звітності підприємства: класифікація та фактори. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/86.pdf>

23. Мошенський С.З. Вексель. Базовые концепции. Киев-Ровно: Планета-Друк, 2007. – 1284 с.
24. Новий тиждень — новий скандал американський телеком-велетень Worldcom зізнався у власному шахрайстві. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/noviy_tizhden__noviy_skandal_amerikanskiy_telekom-veleten_worldcom_ziznavsya_u_vlasnomu_shahraystvi.html
25. Петрик О.А. Стан та перспективи розвитку аудиту в Україні: методологічні та організаційні аспекти: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.06.04 / О.А. Петрик; Київський національний економічний ун-т. – К., 2004.
26. Показовий крах: як історія американської Enron перекроїла корпоративне правове поле світу. URL: <https://mind.ua/publications/20183712-pokazovij-krah-yak-istoriya-amerikanskoyi-enron-perekroyila-korporativne-pravove-pole-svitu>
27. Проскуріна Н.М. Розвиток процедур аудиту: теорія та методологія. автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.09 / Н.М. Проскуріна; Державна статистика України, Національна академія статистики, облік та аудит», 2012. – 38с.
28. Редько О.Ю. Методологія та організація професійного аудиту в Україні. Стан та перспективи розвитку: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.09 / О.Ю. Редько ; Держ. ком. статистики України, Держ. акад. статистики, обліку та аудиту. – К., 2009. – 40 с.
29. Рудницький В.С. Аудит у системі контролю: методологічні та організаційні аспекти (на прикладі підприємств споживчої кооперації України) [Текст] : Дис... д-ра екон. наук: 08.06.04 / В.С. Рудницький; Львівська комерційна академія. – Л., 1999. – 421 с.
30. Руководитель Toshiba подал в отставку из-за скандала с фальсификацией отчетности. URL: <https://www.vedomosti.ru/business/news/2015/07/21/601483-rukovoditel-toshiba-podal-v-otstavku-iz-za-skandala-s-falsifikatsiei-otchetnosti>
31. Руководство Toshiba уходит в отставку. URL: https://lb.ua/world/2015/07/21/311523_rukovodstvo_toshiba_uhodit.html
32. Самый громкий скандал века Дело «Enron». URL: <http://financecollapses.blogspot.com/2014/07/enron.html>
33. Сурніна К. С. Аналітичні процедури в аудиті: методологія і практика: дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.09-Бухгалтерській облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності) / К.С. Сурніна; Державна служба статистики України, Національна академія статистики, обліку та аудиту – Київ – 2012 – 465 с.
34. Шалімова Н.С. Аудит в системі соціально-економічних відносин України: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.09 –)/ Н.С. Шалімова. – Київ. – 2013. – 60 с.

REFERENCES:

1. \$180 mlrd. ubytkov ili kak za 1 den' lopnul WorldCom [\$ 180 billion in damages or WorldCom burst in 1 day] (n.d.). pikabu.ru Retrieved from https://pikabu.ru/story/180_mlrd_ubytkov_ili_kak_za_1_den_lopnul_worldcom_4048987 [in Russian].

2. How does joint provision of audit and non-audit services affect audit quality and independence? A review. (n.d.). icaew.com Retrieved from <https://www.icaew.com/en/products/audit-and-assurance-publications/~media/481bd2be6ac7414cb4248996d259f8f5.ashx> [in English].
3. Parmalat sues former auditors for \$10bn. (n.d.). independent.co.uk Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/business/news/parmalat-sues-former-auditors-for-10bn-557185.html> [in English].
4. Satyam vyplatit SShA \$10 mln dlya uregulirovaniya dela o moshennichestve [Satyam will pay US \$ 10 million to settle the fraud case]. (n.d.). rapsinews.ru Retrieved from http://rapsinews.ru/international_news/20110406/252185273.html [in Russian].
5. The audit process. (n.d.). books.google.com.ua Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=NwPRL6QVr9EC&pg=PA3&lpg=PA3&dq=Gray,+Manson+2007+Arthur+Andersen&source=bl&ots=G9dILEtahr&sig=Jli8GMYhLoJ_Pd541OKW7HU7tJQ&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwjvKZKEg6jfAhUOmIsKHb8YBTYQ6AEwB3oECAcQAQ#v=onepage&q=Gray%20%20Manson%202007%20Arthur%20Andersen&f=false [in English].
6. Toshiba podozrevaetsya v zavyshenii pribyli [Toshiba is suspected of overstating profits] (n.d.). comments.ua Retrieved from <https://comments.ua/ht/570888-toshiba-podozrevaetsya-zavyshenii.html> [in Russian].
7. Toshiba pred'javlenyj najbil'shyj pozov z pryvodu fal'syfikacij u zvitnosti [Toshiba is facing the biggest lawsuit over falsifications in reporting]. (n.d.). kibernewss.blogspot.com Retrieved from <http://kibernewss.blogspot.com/2016/10/toshiba.html> [in Ukrainian].
8. WorldCom ukhodil ot nalogov po skheme KPMG [WorldCom avoided taxes under the KPMG scheme] (n.d.). kommertsant.ru Retrieved from <https://www.kommertsant.ru/doc/444459> [in Russian].
9. Xerox poluchil dokhody ran'she vremeni [Xerox earned earnings ahead of time] (n.d.). kommertsant.ru Retrieved from <https://www.kommertsant.ru/doc/330115> [in Russian].
10. Bankrotstvo WorldCom [Bankruptcy WorldCom.] (n.d.). svoboda.org Retrieved from <https://www.svoboda.org/a/24194175.html> [in Russian].
11. Bondar, V.P. (2009) Organizacija i tehnologija audytors'koi' dijal'nosti: strategija jakosti ta vidpovidal'nosti [Organization and technology of audit activity: a strategy of quality and responsibility] Extended abstract of Doctor's thesis. Derzhavnaakademija statystyky, obliku ta audytu derzhkomstatuUkrai'ny. Kyiv [in Ukrainian].
12. Bosak, A.O. & Chernobaj, A.I. Problemy organizacijnogo rozvytku korporacij v umovah transformacij ekonomiky [Problems of organizational development of corporations in the conditions of economy transformation] (n.d.). ena.lp.edu.ua Retrieved from http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/38726/1/5_20-26.pdf [in Ukrainian].
13. Britanskije vlasti obvinili "Olimpus" v fal'sifikatsii finansovykh otchetov [British authorities accuse Olympus of falsifying financial reports] (n.d.). tass.ru Retrieved from <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/671764> [in Russian].

14. Bryukhanov, M. (2006) Iskazheniya v finansovoy otchetnosti: kak vyyavit' moshennichestvo [Distortion in financial statements: how to identify fraud]. «Finansovyy direktor» – "Financial Director", 6. Retrieved from <https://fd.ru/articles/19829-iskajeniya-v-finansovoy-otchetnosti-kak-vyyavit-moshennichestvo> [in Russian].
15. Gromkiy skandal obrushil stoimost' aktsiy Olympus na 70% i mozhet otpugnut' investorov ot yaponskikh aktivov v tselom [Loud scandal brought down the cost of Olympus shares by 70% and could scare investors away from Japanese assets in general]. (n.d.). investfunds.ua Retrieved from <http://investfunds.ua/news/gromkiy-skandal-obrushil-stoimost-akcij-olympus-na-70-i-mozhet-otpugnut-investorov-ot-yaponskikh-aktivov-v-celom-jekonomicheskie-izvestiya-88273/> [in Russian].
16. Davydov, G.M. (2006) Formuvannja teoretychnyh osnov audytu [Formation of theoretical bases of audit]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyi'v [in Ukrainian].
17. Dvoje eks-kerivnykiv Tesco postaly pered sudom [The two former Tesco executives appeared in court]. (n.d.). epravda.com.ua Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2018/10/8/641412/> [in Ukrainian].
18. Dorosh, N.I. (2004) Metodologichni ta organizacijni aspekty audytu [Methodological and organizational aspects of the audit]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
19. Istoriya vzleta i padeniya kompanii Parmalat [The story of the rise and fall of Parmalat] (n.d.). landlord.ua Retrieved from <https://landlord.ua/news/istoriya-vzleta-i-padenia-kompanii-parmalat/> [in Russian].
20. Krakh amerikanskikh gigantov ENRON i WorldCom, auditorskoy firmy Andersen. Uroki dlya Ukrainy [The collapse of the American giants ENRON and WorldCom, an auditing firm Andersen. Lessons for Ukraine] (n.d.). bankukr.narod.ru Retrieved from <http://bankukr.narod.ru/apb73.html> [in Russian].
21. Krupneyshie korporativnye skandaly v SShA [The largest corporate scandals in the United States]. (n.d.). korrespondent.net Retrieved from <https://korrespondent.net/business/50209-krupnejshie-korporativnye-skandaly-v-ssha> [in Russian].
22. Mizjakina, N.O. Ryzyky fal'syfikacii' finansovoi' zvitnosti pidprijemstva: klasyfikacija ta factory [Risks of falsification of the company's financial statements: classification and factors] (n.d.). conf.ztu.edu.ua Retrieved from <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/86.pdf> [in Ukrainian].
23. Moshens'kiy, S.Z. (2007) Veksel'. Bazovye kontseptsii [Bill of exchange Basic concepts.]. Kiev-Rovno: Planeta-Druk [in Russian].
24. Novyj tyzhden' – novyj skandal amerykans'kyj telekom-veleten' Worldcom ziznavsja u vlasnomu shahrajstvi [New week - a new scandal of the American giant telecom Worldcom admitted to own fraud] (n.d.). dt.ua Retrieved from https://dt.ua/ECONOMICS/noviy_tizhden__noviy_skandal_amerikanskiy_telekom-veleten_worldcom_ziznavsya_u_vlasnomu_shahrajstvi.html [in Ukrainian].

25. Petryk, O.A. (2004) Stan ta perspektyvy rozvytku audytu v Ukraini: metodologichni ta organizacijni aspekty [Status and prospects of audit development in Ukraine: methodological and organizational aspects] Extended abstract of Doctor's thesis. Kyi'vs'kyj nacional'nyj ekonomichnyj un-t, Kyiv, [in Ukrainian].
26. Pokazovyj krah: jak istorija amerykans'koj Enron perekroi'la korporativne pravove pole svitu [Significant collapse: how the history of American Enron redrewed the corporate legal world of the world] (n.d.). mind.ua Retrieved from <https://mind.ua/publications/20183712-pokazovij-krah-yak-istoriya-amerikanskoyi-enron-perekroyila-korporativne-pravove-pole-svitu> [in Ukrainian].
27. Proskurina, N.M. (2012) Rozvytok procedur audytu: teorija ta metodologija [Development of audit procedures: theory and methodology] Extended abstract of candidate's thesis. Derzhavna statystyka Ukrainy, Nacional'na akademija statystyky, oblik ta audit [in Ukrainian].
28. Red'ko, O.Ju. (2009) Metodologija ta organizacija profesijnogo audytu v Ukraini. Stan ta perspektyvy rozvytku [Methodology and organization of professional audit in Ukraine. Status and prospects of development] Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
29. Rudnyc'kyj, V.S. (1999) Audyt u systemi kontrolju: metodologichni ta organizacijni aspekty (na prykladi pidpryjemstv spozhyvchoj kooperacii Ukrainy) [Audit in the control system: methodological and organizational aspects (on an example of enterprises of consumer cooperation of Ukraine)]. Doctor's thesis. L'viv, [in Ukrainian].
30. Rukovoditel' Toshiba podal v otstavku iz-za skandala s fal'sifikatsiej otchetnosti [The head of Toshiba resigned because of the scandal with the falsification of statements] (n.d.). vedomosti.ru Retrieved from <https://www.vedomosti.ru/business/news/2015/07/21/601483-rukovoditel-toshiba-podal-v-otstavku-iz-za-skandala-s-falsifikatsiei-otchetnosti> [in Russian].
31. Rukovodstvo Toshiba ukhodit v otstavku [Toshiba manual resigns.] (n.d.). lb.ua Retrieved from https://lb.ua/world/2015/07/21/311523_rukovodstvo_toshiba_uhodit.html [in Russian].
32. Samyy gromkiy skandal veka Delo «Enron» [The loudest scandal of the century Case "Enron"] (n.d.). financecollapses.blogspot.com Retrieved from <http://financecollapses.blogspot.com/2014/07/enron.html> [in Russian].
33. Surnina, K.S. (2012) Analitychni procedury v audyti: metodologija i praktyka [Analytical procedures in auditing: methodology and practice] Doctor's thesis. Kyi'v [in Ukrainian].
34. Shalimova, N.S. (2013) Audyt v systemi social'no-ekonomichnyh vidnosyn Ukrainy [Audit in the system of social and economic relations of Ukraine]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyi'v [in Ukrainian].